

UNIVERSITETET I OSLO

Spredningen av skarre-r i Norge

En oppdatert kartlegging

Luca Lukas og Sverre Stausland

Møte om norsk språk 20
Universitetet i Oslo

29/11 2024

Lydendring og spredning

- En gang på 1600-tallet i Paris oppstod en lydendring der en fremre tungespiss-*r* ble en bakre *r*.
- En bakre uttale av fonemet /*r*/ har siden spredt seg nordover gjennom Vest-Europa til Norge (Trudgill 1974).
- Denne bakre *r*-en blir kalt «skarre-*r*» på norsk.
- All uttale av fonemet /*r*/ med bakre delen av tunga kaller vi skarre-*r* her.

Skarre-r til Norge

- Vi vet ikke når eller hvor skarre-r først kom til Norge.
- Trolig kom den først til Bergen og Kristiansand mot slutten av 1700-tallet.
- Skarre-r er den vanlige, kanskje eneherkende, uttalen i Bergen og Kristiansand på 1840-tallet (Daa 1844).

Utbredelsen av skarre-r i Norge – 1800-tallet

«Denne Udtale [...] forekommer af og til i den sydligste Deel af Landet, især i Byerne i Kristiansands Stift samt i Bergen og, besynderlig nok, ogsaa i et lidet Strøg i Hardanger.» (Aasen 1864)

«[...] det skarrende eller uvulære *ʔ* [...] findes i den forfinede Byudtale paa Vestlandet (Bergen, Stavanger), paa største Delen af Sørlandet samt i Sørfjorden i Hardanger [...].» (Storm 1884)

Utbredelsen av skarre-r i Norge – 1800-tallet

- Larsen (1891) angir at den østlige grensen for skarre-r på Sørlandet går ved Oksefjorden (inn mot Tvedestrand).
- Men at «kvinder og børn bruger den østligere, næsten til Lyngør».
- Utbredelsen av skarre-r mot vest og nord er «mindre bestemte end så langt».

Utbredelsen av skarre-r i Norge – 1800-tallet

- Oppsummert virker det som skarre-r var godt etablert i Bergen, Kristiansand (og Stavanger?), i byene langs sørlandskysten, og i Ullensvang i Hardanger rundt 1850.
- I andre halvdel av 1800-tallet har den spredt seg til flere bygdemål på Sørlandet og andre bymål langs kysten.

Utbredelsen av skarre-r i Norge

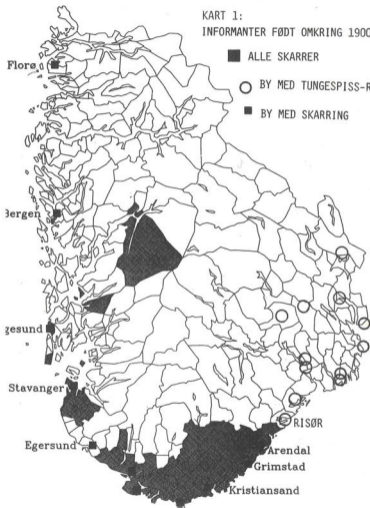
- I målførelitteraturen på 1900-tallet og frem til i dag er det bare spredte observasjoner om eventuelt flere eller færre brukere av skarre-r i enkelte dialekter.
- «Utbredning av skarre-r har ikke vært vist stor interesse i norsk dialektologi.» (Foldvik 1988)
- Unntaket er nettopp Foldvik, som på MONS 2 i 1987 kunne presentere kart over utbredelsen av skarre-r i Norge.

KART 1:
INFORMANTER FØDT OMKRING 1900

■ ALLE SKARRER

○ BY MED TUNGESPISS-R

■ BY MED SKARRING

KART 2:
INFORMANTER FØDT OMKRING 1950

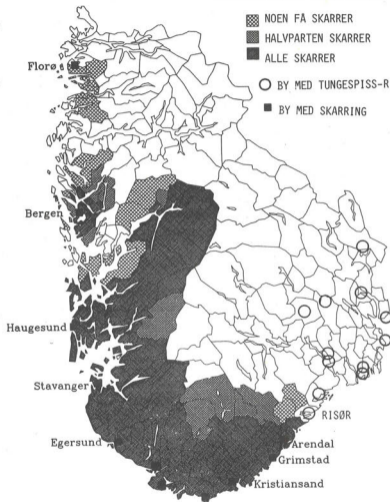
▨ NOEN FA SKARRER

■ HALVPARTEN SKARRER

■ ALLE SKARRER

○ BY MED TUNGESPISS-R

■ BY MED SKARRING

KART 3:
INFORMANTER FØDT OMKRING 1970

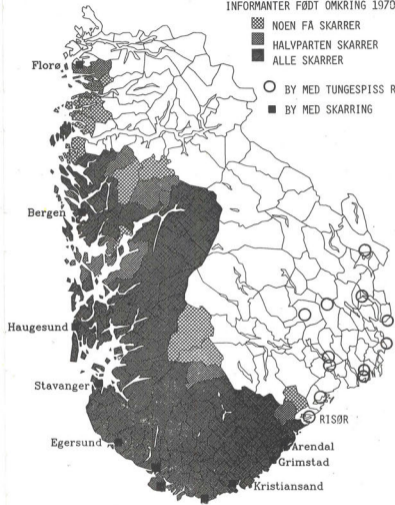
▨ NOEN FA SKARRER

■ HALVPARTEN SKARRER

■ ALLE SKARRER

○ BY MED TUNGESPISS-R

■ BY MED SKARRING

Foldviks kart

- Kartene fra Foldvik viser at skarre-r har bredt om seg på Sørlandet og Vestlandet siden 1900.
- Det siste kartet viser utbredelsen av skarre-r i 1987 hos skoleelever født omkring 1970.
- Disse kartene er siden brukt i dialektbøker for å illustrere utbredelsen av skarre-r i Norge (Vigeland 1995; Skjekkeland 1997, 2005; Papazian og Helleland 2005; Vaa 2016; Mæhlum og Røyneland 2023).

Situasjonen i dag?

- Det siste oversiktsbildet vi har for skarre-r i Norge, er basert på den uttalen personer født for omkring 50–55 år siden hadde midt på 1980-tallet.
- Flere språkforskere hevder at skarre-r-en fortsetter å spre seg både nordover og innover i landet i dag.

Situasjonen i dag?

«I Norge spres skarre-*r* fortsatt. Den er ekspansiv nordover på Vestlandet [...] og i noen grad innover i landet [...].» (Hanssen 2010)

«På Indre Agder er det ikkje uvanleg å høyra at foreldregenerasjonen rullar på *r*-en, medan borna skarrar. [...] at skarre-*r* i våre dagar tek over for den tidlegare rulle-*r*-en.» (Skjekkeland 2010)

«Og skarre-*r* er framleis på offensiven. [...] skarre-*r* tek over [...] og spreier seg [...]» (Skjekkeland 2012)

«[...] spreinga held fram nordover Vestlandet. Skarre-*r*-en er i dag godt på veg inn i Sunnfjord og Nordfjord.» (Sandøy og Nesse 2016)

Ny studie

- Vi trenger derfor et nytt oversiktsbilde for utbredelsen av skarre-r i dag.
- Det er en fordel om det nye bildet er mest mulig sammenlignbart med undersøkelsen hos Foldvik (1988).
- Vi satte oss derfor fore å undersøke bruken av skarre-r i Norge hos skolebarn født omkring 2010.

Område for studien og informanter

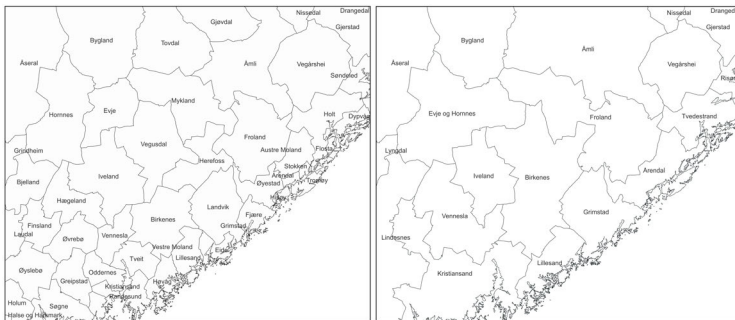
- Vi har kontaktet alle barneskoler i hele Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, i tillegg til Møre og Romsdal så langt nord som til Ålesund og delene av Buskerud og Telemark som ligger langs skarregrensa i 1970-kartet.
- Til sammen 676 barneskolerskoler.
- Vi har begrenset undersøkelsen til elver i 5.-7. klasse, som gir en ny kartlegging med personer født på starten av 2010-tallet.
- Dataen ble samlet inn med en digital spørreundersøkelse som ble sendt ut til rektor på hver skole.

Undersøkelsen

- Lærerne ble bedt om selv å gi et anslag på hvor stor prosentandel av elevene i klassen deres som har skarre-r.
- Hvem skal regnes med?
 - Elever som har vokst opp i kommunen/området. Eleven trenger ikke å ha foreldre fra kommunen. Du skal ikke ta hensyn til om eleven snakker en dialekt som er typisk for området eller ikke. Så lenge de har vokst opp i kommunen, skal de regnes med.
- Hvem skal ikke regnes med?
 - Elever som har vokst opp i en annen kommune.
 - Elever som ikke har norsk som førstespråk.
 - Elever med talevansker.

Kort om kart

- I kartleggingen har vi brukt kommunegrensene fra 1947.
- Området vi har undersøkt består av 276 kommuner etter inndelingen fra 1947, som i 2024 har blitt 121 kommuner.
- Foldvik (1988) brukte kart med grenser fra 1960/1961.

Figur: Kommuneinndeling i 1947 og 2024 i deler av Agder.

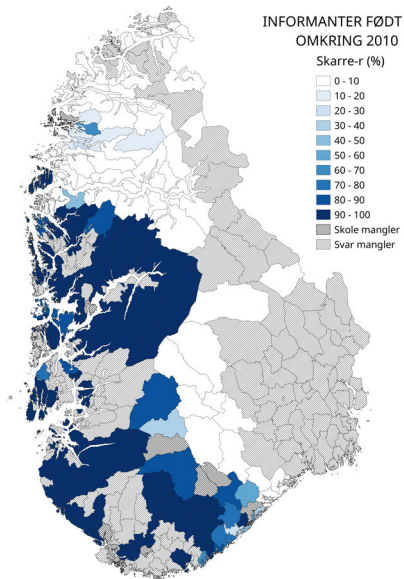
Svar på undersøkelsen

- Svar fra 197 skoler, i 157 av 276 kommuner.
- Kommunene langs skarregrensa ble prioritert under datainnsamlingen, og svarprosenten er derfor ulik på tvers av fylkene.

Fylke	Kommuner svart	Kommuner uten skole
Aust-Agder	29 / 36	4
Vest-Agder	9 / 41	5
Rogaland	30 / 55	0
Hordaland	35 / 55	2
Sogn og Fjordane	31 / 38	0
Møre og Romsdal	12 / 34	2
Buskerud	2 / 6	0
Telemark	9 / 11	0

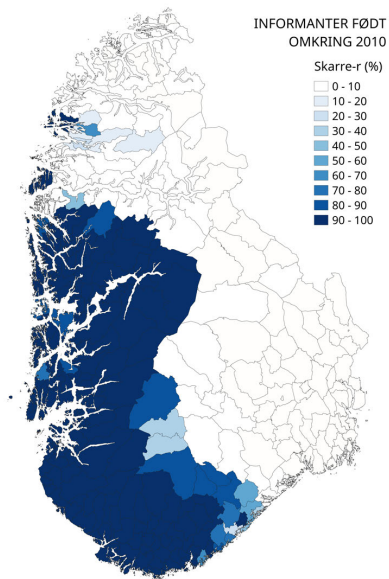
Kart over faktiske svar

- Fylt ut med gjennomsnittlig svar fra hver kommune.
- Hver av de ti fargene i kartet representerer et intervall på 10 % i andel skarre-r.
- Hol og Suldal er de eneste kommunene langs skarregrensa som mangler data.

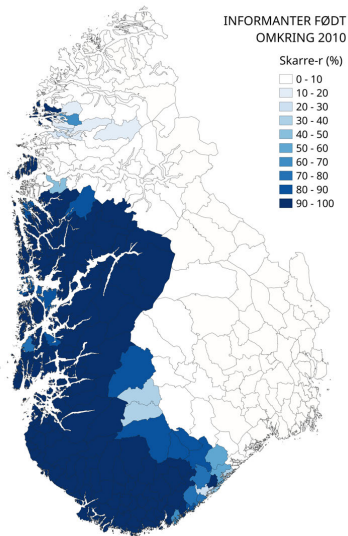
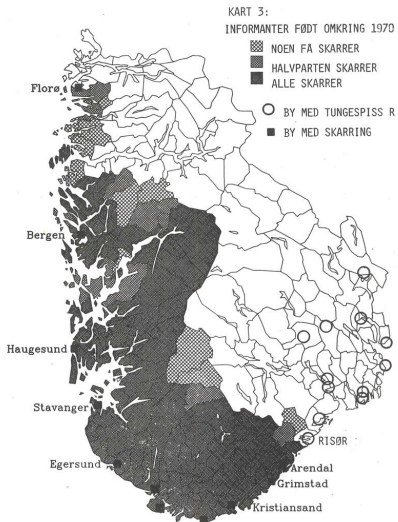

Utfylt kart

- På samme måte som Foldvik (1988), har vi laget en utfylt versjon av kartet for å gi en bedre oversikt over utbredelsen.
- Alle kommunene i Hordaland, Rogaland og Vest-Agder, er fylt ut med 100 % skarre-r.
- Alle kommunene i Møre og Romsdal, Buskerud og Telemark, er fylt ut med 0 % skarre-r.

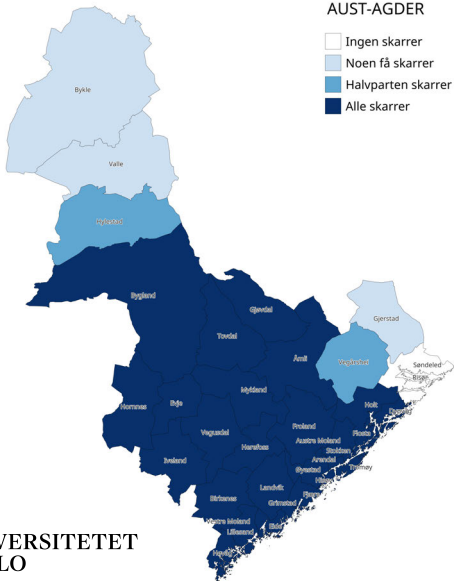

Endringer fra tidligere kart

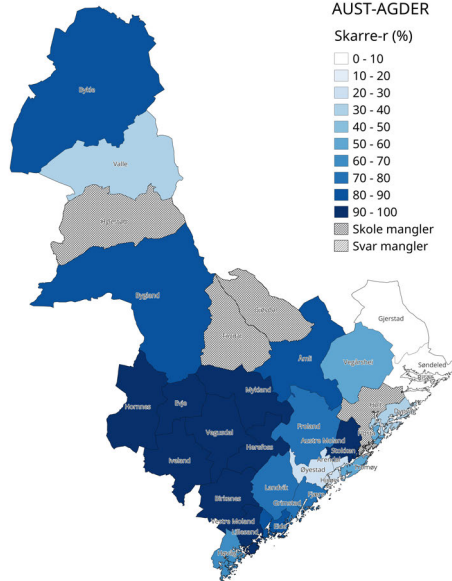

Aust-Agder

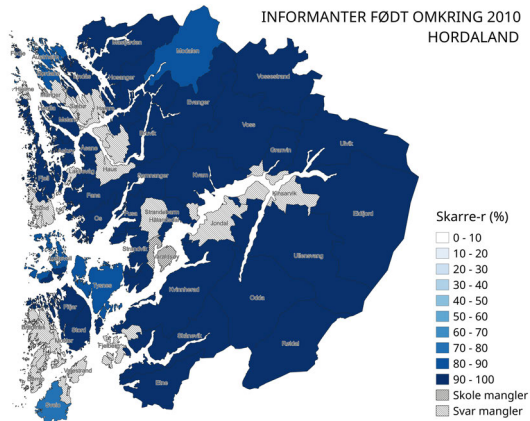
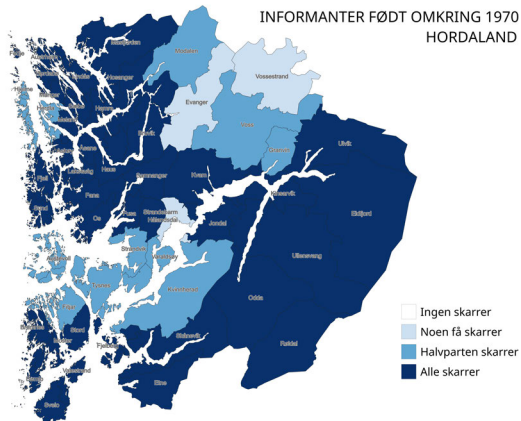
INFORMANTER FØDT OMKRING 1970
AUST-AGDER

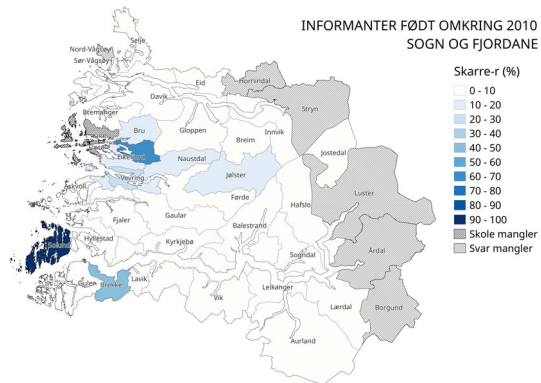
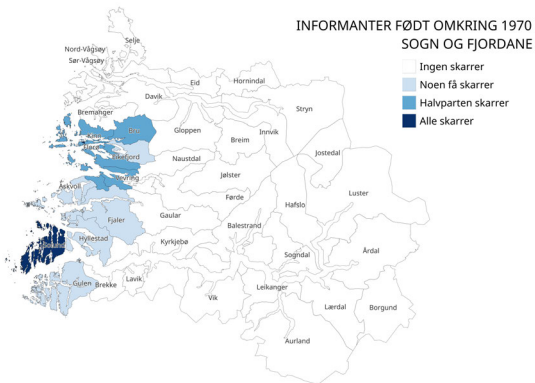
INFORMANTER FØDT OMKRING 2010
AUST-AGDER

Hordaland

Sogn og Fjordane

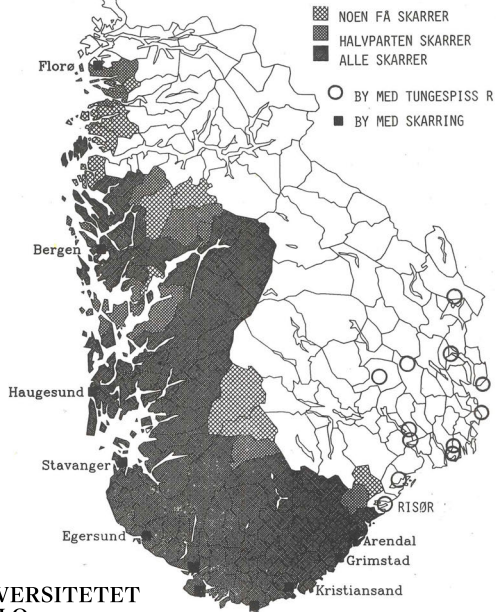
Oppsummering av endringer

- Skarre-r-en har spredt seg noe, men den raske spredningen vi så fra Foldviks kart gjennom 1900-tallet har i stor grad stoppet opp.
- Lite geografisk spredning, med unntak av en marginal økning innover i Sunnfjord fra Florø.
- Resultatene i undersøkelsen vår viser derimot ingen tegn til spredning i Nordfjord, slik Sandøy og Nesse (2016) påstår.

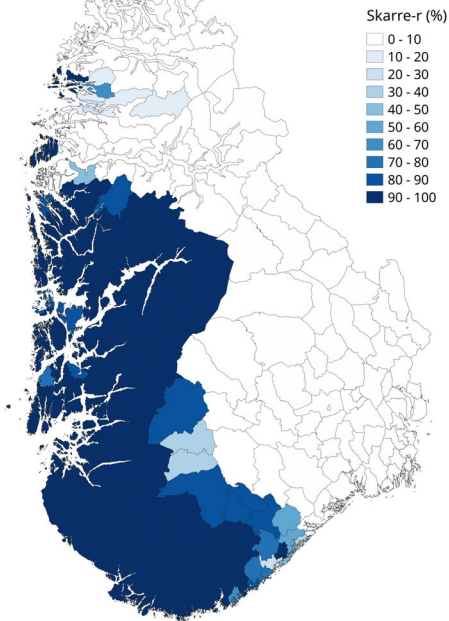
Oppsummering av endringer

- Ellers har andelen skarre-r økt i allerede begynnende skarreområder i Hordaland og noe i Indre Agder.
- Skarre-r-en er også på vikende front i noen områder, spesielt langs kysten av Aust-Agder, men også i deler av Sogn og Fjordane.

KART 3:
INFORMANTER FØDT OMKRING 1970

INFORMANTER FØDT
OMKRING 2010

Referanser I

- Daa, Ludvig Kr. (1844). Om de norske Dialekters Bogstav-System. *NOR. Tidsskrift for Videnskab og Literatur* 1.1: 160–167.
- Foldvik, Arne Kjell (1988). Spredning av skarring i Norge i løpet av omlag 70 år. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 6.1/2: 55–61.
- Hanssen, Eskil (2010). *Dialekter i Norge*. LNUs skriftserie 184. Bergen: Fagbokforlaget.
- Larsen, Amund B. (1891). Indberetning fra adjunkt Amund B. Larsen om reiser foretagne med offentlig stipendium i årene 1888–90 for at studere bygdemålene i Kristiansands stift. *Universitets- og skole-annaler* 6: 209–260.
- Mæhlum, Brit og Unn Røyneland (2023). *Det norske dialektlandskapet. Innføring i studiet av dialekter*. 2. utg. Cappelen Damm Akademisk.

Referanser II

- Papazian, Eric og Botolv Helleland (2005). *Norsk talemål. Lokal og sosial variasjon*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Sandøy, Helge og Agnete Nesse (2016). Språkendring. *Norsk språkhistorie*. Bd. 1: *Mønster*. Red. av Helge Sandøy. Oslo: Novus, 33–99.
- Skjekkeland, Martin (1997). *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- — (2005). *Dialektar i Noreg. Tradisjon og fornying*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- — (2010). *Dialektlandet*. Kristiansand: Portal.
- — (2012). *Språk og kultur. Vegar inn i det norske språksamfunnet*. Kristiansand: Portal.

Referanser III

- Storm, Joh. (1884). Norsk Lydskrift med Omrids av Fonetiken. Første Afsnit. *Norvegia* 1.1: 19–132.
- Trudgill, Peter (1974). Linguistic change and diffusion: description and explanation in sociolinguistic dialect geography. *Language in Society* 3.2: 215–246.
- Vigeland, Bjørn (1995). *Norske dialektar. Oversyn, heimfesting og normalisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vaa, Anders (2016). *Dialektboka*. Oslo: Spartacus.
- Aasen, Ivar (1864). *Norsk Grammatik*. Omarbeidet Udgave af „Det norske Folkesprogs Grammatik“. Christiania: P. T. Mallings Forlagsboghandel.